

4.) Két esetben cigány szavak fordulnak elő a címben: *Szuszmajdáré (akkor örül /örvend/ a rajkó)* (ezt a szöveget Pósnak is, Dankónak is tulajdonítják) – *Náné máró, náné masz / nincsen kenyér, nincsen só/ (cigánydal)* (Dankó Pistának szokták tulajdonítani).

5.) Általában említi a cigányokat: Cigány legény, szegény /beteg/ cigány legény (Dankó Pista) – Cigány, cigány, mért vagy cigány (az utalás szerint Dankó Pista „gyűjtéséből”) – Nagy a sírás, nagy a baj a cigánysorban (Horváth Elemér verse) – Nyáron vályogot vetek, farsangon muzsikálok (Békefi Antal).

Egyszóval a negyedszáz cigány-vonatkozású dal az 500 között nem túl sok és még ezek közül is három lehet Dankó verse, egy további pedig az ő „gyűjtéséhez” kapcsolható. Viszont a két cigány szavakat említő verset Dankónak szokás tulajdonítani. Egyszóval Dankó nótaszövegeinek mondjuk 1%-a tartozik e csoporthoz, amely biztosan nem több, mind más kortársi dalszerzők körében megszoktuk. Sőt, Petőfi, Vörösmarty, Arany, Ady, Babits Mihály és mások versei között is megtaláljuk ugyanezt a hányadot. Ők azonban nem voltak cigányok – Dankó István viszont igen. Ezért szövegeinek, dallamainak tüzetes vizsgálata fontos feladata a hazai romológiának is.

Voigt Vilmos

Tóth János szegedi népdalgyűjtése 1846-ból

Tóth János népdalgyűjtése, bár az 1840-es években hétköznapiak számított, a mából nézve ritkaságokat tartalmaz: olyan dalokat és szövegeket, melyek máshol eddig még nem jelentek meg, egyedi népdalváltozatokat, ismert és folklorizálódott dalokat, a magyar népköltészet és irodalom különleges darabjait. A szegedi és a tanyasi nép sorsát szíven viselő piarista atya lelkes gyűjtőmunkájával izgalmas forrásanyagot adott folkloristáknak, irodalmároknak és a régi vagy mai dalok iránt érdeklődőknek egyaránt.

Az 1836-ban létrejött Kisfaludy Társaság 1843-ban országos felhívást intézett népdalgyűjtésre. A beküldött anyagok gondozásával Erdélyi Jánost (1814–1868), a társaság titkárát, esztétát, kritikust és költőt bízták meg, aki nagy gonddal nekiállt szelektálni és kötetbe szervezni a beérkezett adatokat.

Tóth János (1804–1887) szegedi kegyesrendi tanár 1846-ban e felhívás alapján gyűjtött össze száz-négy szegedi népdalt. Ezeket 1846 júniusában elküldte Erdélyi Jánosnak, aki egy részüket megjelentette a beküldött gyűjtésekből szerkesztett, *Népdalok és mondák* című három kötetes népköltési gyűjteményben. Olvashatjuk is a második kötetben a források felsorolásakor: *Szegedi népdalok, összeszedte Tóth János kegyes szerzetbeli tanár; 104 db.* A gyűjtés ma a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található.¹

Tóth János kegyesrendi atyát elsősorban pedagógusként, a tanyasi iskolák és lánynevelő iskolák alapítójaként és a természettudományok tanáraként tartják számon a szegedi piaristák, de nemcsak tanfelügyelőként és aktív szervezőként, hanem emberként is szeretettel emlékeztek vissza rá a kortársak és az utódok.

Erdélyi János *Népdalok és mondák* című népköltési gyűjteményében harminchat dal található meg a száznegyből, amelybe mai értelemben vett népdalt és mūdalt egyaránt beválogatott. Elmondható, hogy alapvetően szabadon kezelte a dalok szövegét, ahol viszont alig vagy egyáltalán nem változtatott a dalokon, azok feltehetően a legrégebbi eredetű, szótagszám és téma alapján valószínűleg régi stílusú népdalok.

Munkám során a mai kategóriák szerint minősítettem a dalokat, amelyeket akkor mind Tóth János, mind Erdélyi János népdalnak tekintett. Hogy ma, a 21. században mit tekintünk népdalnak, az részben a népdalok jellegzetes stílusán, szóhasználatán múlik, valamint a dallamon (hogy megtalálható-e népzenei gyűjteményben a szöveg). Sok esetben nem könnyű besorolni egy-egy dalt egyetlen műfajba, mert az átmeneti jelleg vagy a téma, a forma összetettsége és a versszakok önállósága nem engedi, hogy kizárólag egyetlen kategóriába soroljuk azokat. Kétségtelen, hogy a népköltészetben a variálódás annak köszönhető, hogy valaki valamikor máshogy énekelte az adott dalt, de az egyéni invenció eltérően a népdal közösségi jellege mellett.

A népköltészet és a „magas” vagy „elit” irodalom azonban többnyire nem közvetlenül kapcsolódott egymáshoz néhány száz évvel ezelőtt. Ez az összekötő kapocs a közköltészet volt, a mindenkori popu-

¹ A kézirat hamarosan megjelenik a szerző jegyzeteivel és előszavával.

lári kultúra. A „félművelt” vagy irodalmilag nem művelt nép a ponyvákön, a népszerű kiadványokon keresztül ismerhette meg a hivatalos magas irodalmat; az irodalom, a műköltészet pedig sokszor szintén a közköltészetön keresztül ismerkedhetett meg a nép költészetével. E modell alapján a közösségi költészet társadalmi csoportok és esztétikai mértékek közti közvetítő és szűrő funkciókat lát el,² de emellett saját irodalmi létmód is, heterogén és önálló törvényekkel rendelkező műfaj.

A Tóth János által gyűjtött népdalok pontosan úgy néznek ki, mint egy nem kifejezetten szakértő, de lelkes gyűjtőnek az anyaga. Gondosan letisztázta egy füzetbe az összes dalt, megszámozte őket; ahol egyezéseket talált, azt megjelölte, valamint kijavította, ahol valami elírás látott. Ez a gondosság utalhat arra is, hogy nagyon különböző forrásokból és helyekről gyűjtötte össze a dalokat, és csak így, a kéziratot letisztázva lehetett egységessé tenni a gyűjtést. A következőkben a szövegeket vizsgálva próbálók következtetéseket levonni a lejegyzés és a gyűjtés körülményeiről, a dalok jellegéről és műfajáról.

A korabeli helyesírást alkalmunk nyílik megfigyelni a szövegen. Az összes *a* névelő aposztróffal (‘) van jelölve, jelezve, hogy a beszédben ugyan önállósult, de írásban csak most kezd önállóvá válni. Ezenkívül sok összetett szó, amit ma használunk, még nem vált egy szóvá (bú bánat, kökény szemű stb.); s többnyire az igekötők is külön vannak, valamint a vesszőket is máshogyan, kissé ritkábban használták.

A 36. számú dal *ő-zik* (*Az én uram jó volt, / amire köllött, / kasza, kapa neki / soha sem köllött*): ez azt engedi feltételeznünk, hogy a dalt szegedi dialektusban beszélő embertől gyűjthette. E körülmény Tóth János lejegyzési módszerére is utalhat: talán a korabeli, általa ismert helyesírás szerint egységesítette a dalokat a letisztázás során, akár nem is tudatosan (mert nem következetes mindenhol); de a táji sajátosságokat, amennyire ismerte és megfigyelni tudta, kiemelte.

Témájukat tekintve a sorrend csaknem teljesen esetleges: műdalok, régi- és új típusú népdalok, tréfás dalok, katonadalok szinte véletlen sorrendben követik egymást, ámbár valamiféle tétova rendszer mégis felfedezhető benne, néhol van egy kis csoportosítás (70–71. sz. katonadalok, 79. és 81. sz. bordalok). A 8. számú dalnál pedig, amely a ma is közsímert *Szeretnék szántani* kezdetű népdal egy variánsa, egymás mögé került a dálnak két változata (8a és 8b jelzéssel). Tóth János meg is jegyezte: *ugyan az változattal*. Több versszak megegyezik, mégis más az összeállítás, más hangulatú a két dal, azt azonban nem tudjuk biztosan, hogy ugyanaz-e a dallam és két különböző adatközlőtől származik, esetleg ugyanaz énekelte, de más dallammal; vagy ugyanattól gyűjtötte, de más időpontban, s később rakta egymás mögé. Ma az egyes versszakokat több különböző dallammal ismerhetjük.

*Szeretnék szántani
Hat ökröt hajtani
Ha galambom jönne
Az ekét tartani.
Az eke a földet
Nem magának szántja,
Az asszony a lányát
Nem magának tartja.*

Az 52. számú dal az egyetlen a gyűjteményben, melynél a refrént jelző s.a.t. betűkön kívül nemigen vagy csak minimálisan fedezhető fél rendszer a lejegyzésben. A kéziratban Tóth János folyamatosan írta, s az oldal margójának végéhez érve kezdte új sorban; ami határozottan recitáló jellegre utal; mindemmellett ezt a tartalom tréfás volta is alátámasztja:

*Jász apáti határon
Jön egy juhász tarka hátú, hóka
óru, kesej lábú, kurta farkú, vágott fülű,
hasadt körmű, rozsdás
fogú, körösztös hátú, jó felnyer-
gelt, jól megpatkolt pej paripa
számáron.*

Néhány dalhoz az egyezéseken kívül is van egy kevés megjegyzés, ilyen a 3. számú dalnál a cím: *Vén leányok nótája*, ami egyértelművé teszi azt, hogy valójában nem népdal, hanem feltehetően egyvalaki (falusi értelmiség, pl. kántor) írta, de fölfedezhető benne korábbi közköltészetben kialakult vénlánycsüfolók stílusának, motívumainak nyomai is. A 90. számú dalnál is, egy tréfás vitánál meg van jelölve, hogy melyik szöveget mondja a férj és melyiket a feleség, noha egyértelműen kiderül. Formáját,

² Küllös Imola: Közköltészet és népköltészet. L'Harmattan Kiadó. Bp., 2004. 21.

a behúzásokat és a versszakokat tekintve szokatlan dallamra utal, s a párbeszéd-jelölések, a stílus és a téma mellett ezzel egyértelművé válik, hogy nem népdalról, hanem közköltészeti jellegű dalról van szó. A gyűjtés harminchét feltehetően közköltészeti eredetű dalt tartalmaz. Ezek legtöbbször a szóhasználatukról ismerhetők fel, a 18. század, illetve a 19. század eleje irodalmának kifejezései fordulnak elő bennük, olykor megváltozva, szokatlan használattal. Ugyanazokat az érzelmeket, melyeket a népdalok egyszerűbb kifejezésekkel fejez ki, a közköltészetben fennköltebbek, kicsit avítottabb szavak ábrázolják: száj helyett *ajak*, szívem helyett *szűm*, életem helyett *életem*, *eped*, *álnok*, *unszol*, *érzet*, *kebel*, *megkövetés*, *az egekhez való fohász*.

A gyűjteményben a 37. számú, *Száraz füre deres harmat hulladoz* kezdetű dal eredetileg egy Czuczor Gergely vers (Szeretömhöz menetel), de az idők során valóban népdallá vált abból a szempontból, ahogy akkor értelmezték ezt a fogalmat: a nép énekelt. Ebben a versben Czuczor viszonylag szerencsésen ötvözte a népdalok képi világát, szimbólumrendszerét, felépítését, s e mellé a dal valahol valakitől kapott egy dallamot, illetve a dalban szereplő eredeti folyó, a Duna aktualizálódott: Tiszává vált Szeged környékén.

Az ismert 19. századi költők közül a következők versei fordulnak elő a gyűjtésben: Berzsenyi Dániel, Csokonai Vitéz Mihály, Czuczor Gergely, Dukay Takách Judit, Kisfaludy Károly, Petőfi Sándor. Az ő verseikkel együtt negyvenöt dalt lehet besorolni a műdalok közé.

A gyűjtésnek kicsit kevesebb, mint a fele, összesen negyvenkettő az, amelyről biztosan megállapíthatjuk, hogy mai értelemben véve, részben vagy egészen népdal-e. E népdalok fajtái: virágének, hajnalének, katonadal, pástordal, dudanóta, bordal, tréfás dal, szerelmi dal. A gyűjtemény másik felét a fent említett költőktől átvett dalok, ismeretlen eredetű műdalok, diákdalok és közköltészeti énekek teszik ki. Ha összeszámolnánk valaki, hogy hányféle dal van, hányat soroltunk népdalnak, műdalnak, közköltészetnek, jóval több jönne ki százégnél az oralitás szabadon variálható jellemzői miatt, de ez is csak a műfajok összetettségét bizonyítja.

Tóth János népdalgyűjtése egy a sok korabeli, a még ki nem alakult népdalfelfogásnak megfelelően heterogén tartalmú összeállítás közül, de nagyon sok tanulsággal szolgál a folklorizálódás jelenségének tanulmányozásához, vagy akár Erdélyi János népdalkezelési metodusának illusztrálásához is. A népdalok változandóságának, a műdalok alakulási folyamatának és a műfajok elválaszthatatlan keveredésének megfigyelése alkalmat nyújt arra, hogy rácsodálkozzunk a népköltészet befogadó és alakító gazdagságára és hogy megállapítsuk: felállíthatunk kategóriákat, melyekkel a mai tudásunkkal besoroljuk és elemezzük a magyar költészet bőségének termékeit, de talán többet ér csupán gyönyörködni bennük, mint addig elemezni, míg elveszünk a részletekben.

Stenszky Cecília

Képek a hevesi KALOT és KALÁSZ történetéből

A Katolikus Agrárfiújsági Legényegyletek Országos Testülete (KALOT) 1936-ban alakult meg. Kerkai Jenő és Nagy Töhötöm jezsuita szerzetesek vezetésével vált kiemelkedő jelentőségű mozgalommá. Összefogta a parasztfiatalokat, közülük a legtehetségesebbeket a népfőiskolákon gazdaság- és faluvezetésre készítette fel, valamint valláserköletesi alapon élő és gondolkodó ifjakat kívánt nevelni. A második világháború idején már 3500 helyi szervezete és mintegy félmillió tagja volt. Az egyes szervezetek élén a helyi katolikus plébános állt.¹

A *Hevesi Katolikus Agrárfiújsági Legényegylet* – a levéltári adatok szerint – 1938. október 10-én alakult meg, amit a Belügyminisztérium a következő évben hagyott jóvá.² Az egyesületnek fennállása első esztendejében 50–60 tagja volt.³ Az egyesület vasár- és ünnepnapokon kultúrdélutánokat, nyaranként agrárfiújsági napot és aratási hálaünnepet rendezett. A *kultúrdélutánok*on népszínműveket adtak elő a helyi műkedvelők, valamint dalokat, szavakat, ismeretterjesztő előadásokat hallgathattak és népi táncban gyönyörködhetek az egyesület rendezvényeire látogatók. A fiatalok sikerrel mutatták be vitéz Pölöskei János: Férjhez megy a bíró lánya című négy felvonásos színművét,⁴ Móricz Zsigmond vígjáté-

¹ *Bán Péter* (szerk.): Magyar történelmi fogalomgyűjtemény. Eger, 1980. 545–546.

² Heves Megyei Levéltár IV-414/13.

³ Morvai Benedek hevesi lakos, egykori KALOT vezető elbeszélése alapján.

⁴ Vö. Fényesen sikerült a hevesi KALOT farsangi színelőadása. Heves és Vidéke, 1942. febr. 8. 2–3.